

Weg met de Romeinse onderdrukkers!

Anti-Romeinse redes bij Tacitus en Caesar ▼

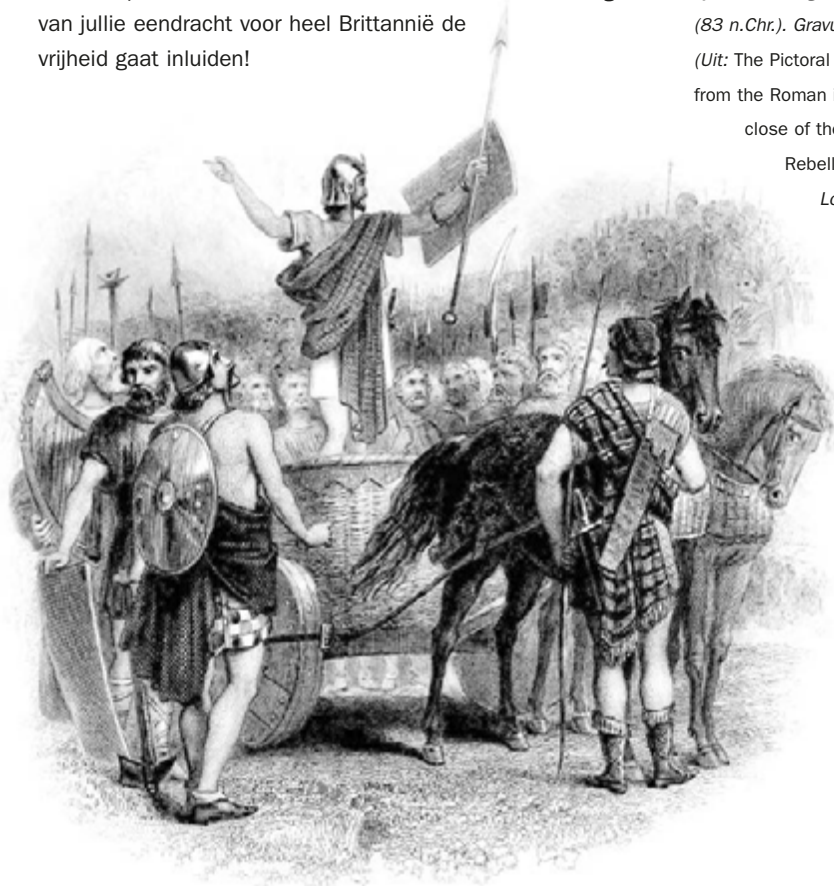
Het Romeinse rijk is ontstaan door continue expansie, vooral van militaire aard. Eeuwenlang hebben legers vanuit Rome de omliggende gebieden aangevallen, veroverd en onderworpen. Eerst lokaal, in de buurt van Rome (Latium). Later breidde het Romeinse gebied zich uit tot heel Italië en omliggende mediterrane kustgebieden, om uiteindelijk zijn maximale omvang te krijgen onder keizer Trajanus (98-117). De voortdurende uitbreidingen van het Romeinse machtsgebied hebben in Rome niet geleid tot grote maatschappelijke debatten. De overgeleverde teksten laten althans weinig zien wat daarop lijkt. Integendeel, de meeste auteurs stellen het Romeinse rijk voor als een vanzelfsprekendheid, of iets wat 'door de Goden was gewild'. Een dichter als Vergilius heeft in zijn *Aeneis* weliswaar oog voor de verschrikkingen van strijd en oorlog, zijn centrale boodschap blijft toch een onderstreping van Rome's wereldmacht. En een prozaschrijver zoals Livius gaat weliswaar in op allerlei interne Romeinse problemen, maar ook hij kiest altijd onverkort voor een vaderlandslievend standpunt. Rome's macht en invloed zijn voor hem niet weg te denken. Daarom lijkt ook een nadere rechtvaardiging van Romeinse expansie niet nodig. Toch rijzen bij kritische lezers soms vragen: waar zijn de vlammende anti-Romeinse manifesten? De protestlieders? Waar wordt de geschiedenis belicht vanuit een niet-Romeins perspectief? Het zou fascinerend zijn om bijvoorbeeld een authentiek Germaanse of Gallische tekst te hebben over de Romeinse verovering van 'onze' gebieden. Maar voor zo ver bekend is zo'n tekst nooit geschreven, en al helemaal niet bewaard. Toch klinken er sporadisch kritische geluiden over het Romeinse imperialisme. Paradoxaal genoeg gebeurt dat in teksten van Romeinse topauteurs.

Stemmen uit Schotland

Zo is er ernstige kritiek op Rome te vinden in een kort werk van Cornelius Tacitus (circa 56-117). In zijn *Agricola* (circa

100) geeft hij een biografisch portret van zijn schoonvader, die jarenlang de Romeinse macht en invloed in Brittannië heeft weten te vergroten. Als onder zijn leiding de Romeinen in het jaar 83 zijn opgerukt tot Schotland en zich daar opmaken voor een beslissende slag voert Tacitus een lokale leider genaamd Calgacus op, die een betoog houdt bij de berg Graupius om zijn manschappen aan te vuren. In die speech vallen harde woorden, in opvallend anti-Romeinse uitspraken.

'Telkens als ik kijk naar de oorzaken van de oorlog en onze benarde positie, heb ik er alle vertrouwen in dat deze dag van jullie eendracht voor heel Brittannië de vrijheid gaat inluiden!

Vincent Hunink

Vincent Hunink (1962) is universitair docent Latijn en Vroegchristelijk Grieks en Latijn aan de Radboud Universiteit Nijmegen. [www.vincenthunink.nl]

Calgacus spreekt tot de Caledoniërs tijdens de Slag van Mons Graupius (83 n.Chr.). Gravure uit ca. 1859 (Uit: The Pictorial History of Scotland from the Roman invasion to the close of the Jacobine Rebellion, A.D. 79-1646, London 1859).

Want jullie doen nu allemaal samen en zijn nog altijd vrij van slavernij. Er is geen land meer achter ons en zelfs de zee is niet meer veilig door de dreiging van een Romeinse vloot. Strijd en wapens, de trots van de moedigen, bieden nu dus ook lafaards de beste bescherming.

In de eerdere slagen, die met wisselend succes tegen Rome zijn geleverd, had men ons nog achter de hand, was er nog hoop op steun. Want wij zijn de edelsten van heel Brittannië en wonen daarom ook in de binnenste gebieden, zonder zicht op land van slaven overzee, zelfs onze ogen zijn niet bezoedeld door contact met tirannie. In deze uithoek van land en vrijheid zaten wij tot op de huidige dag veilig, afgelegen, buiten alle nieuws. Nu ligt Brittannië's verste grens open, en al het onbekende klinkt fantastisch, maar er is geen volk meer achter ons, enkel golven en rotsen. En de Romeinen zijn boosaardiger dan ooit.

Aan hun arrogantie valt niet te ontkomen, zelfs niet met gehoorzaamheid en zelfbeheersing. Rovers van de hele wereld: eerst alles verwoesten en dan bij gebrek aan land de zee afzoeken. Is de vijand welvarend? Dan zijn ze inhalig. Arm? Dan willen ze macht. Het Oosten, het Westen, nooit is het genoeg! Als enigen van allen azen ze op rijkdom én armoe, beide even verbeteren. Roven, moorden, plunderen noemen zij met een leugen “heerschappij” en waar ze een woestenij aanrichten spreken ze van “vrede”.

Kinderen en verwanten zijn voor iedereen, zo is de natuur, het kostbaarst. Die worden als troepen afgevoerd voor slaven-dienst elders. En onze vrouwen en zusters? Al zijn ze de lusten van soldaten ontkomen, ze worden onteerd door zelfverklaarde vrienden en gasten. Ons geld en goed gaat op aan belasting, ons land en onze oogst aan graanafdracht, ja ons lijf, onze handen slijten wij bij wegeaanleg door bossen en moerassen, inclusief zweepslagen en scheldtirades. Als slaaf geboren worden eenmaal verkocht en verder onderhouden door hun meester. Maar Brittannië moet haar slavernij elke dag betalen, elke dag voeden.

En zoals in een groep slaven de laatstgekome ne ook voor medeslaven mikpunt van spot is, zo zijn wij in deze wereldwijde, aloude knechtschap nieuw en staan onderaan. Ze zoeken ons uit voor vernietiging! Want landerijen, mijnen of havens zijn hier niet: geen dwangarbeid waarvoor ze ons moeten sparen. En daarbij, dapperheid en strijd lust van

onderdanen staan meesters niet aan. En onze afgelegen positie en onbekendheid? Hoe veiliger toen, des te verdachter nu.

Laat dus de hoop op genade varen, vat eindelijk moed, of nu redding of roem u het kostbaarst is! De Brigantes konden onder leiding van een vrouw een kolonie platbranden, een kamp veroveren en, als hun succes niet was verkeerd in lethargie, hun juk afschudden. Wij zijn nog ongedeerd, nog ongeslagen, gemaakt voor vrijheid, niet voor spijt. Laten we dus meteen bij de eerste slag laten zien wat voor mannen Schotland voor zichzelf in reserve heeft gehouden.

Of geloven jullie dat de Romeinen even moedig zijn in oorlog als liederlijk in vrede? Aan ónze geschillen en onenigheid danken zij hun faam, fouten van de vijand maken zij roem van hun leger. Een leger bijeengeraapt uit volkeren van allerlei slag: succes houdt het bijeen, tegenspoed zal het uiteen doen vallen. Of denken jullie dat die Galliërs en Germanen en (schandelijk genoeg) al die Britten, die nu hun leven riskeren voor andermans tirannie terwijl ze langer vijanden dan slaven waren, trouw en toegedaan zijn aan Rome? Angst en vrees zijn zwakke banden voor genegenheid; neem je die weg, dan is het eind van angst het begin van haat.

Alle stimulansen om te winnen zijn aan onze kant. De Romeinen hebben hier geen echtgenotes om hen aan te vuren, geen familie die hun de huid vol scheldt wanneer ze vluchten. De meesten hebben geen vaderland of hooguit in den vreemde. Ze zijn met weinigen, voelen zich onzeker, ontheemd: zelfs de lucht hier, de zee en de bossen, niets wat ze zien is vertrouwd. Ze worden jullie door de goden zowat op een presenteerblaadje aangeboden! Laat je niet afschrikken door die vreemde aanblik, dat geglitter van goud en zilver, dat niet beschermt en niet verwondt. Middenin de vijandelijke linies zullen we eigen troepen vinden. Dan herkennen de Britten hun zaak, de Galliërs hun vroegere vrijheid, en zoals onlangs de Usipi deserteerden, zal de rest van de Germanen dat doen.

Wat is er verder nog te vrez en? Verlaten bolwerken, kolonies van bejaarden, verziekte en innerlijk verdeelde steden met ongezeglijk volk en onrechtvaardig bestuur. Bij ons een generaal en een leger, bij hen alleen belastingen, werk in de mijnen en andere slavenstraffen. Die voor altijd ondergaan, of er nu meteen wraak voor nemen? Dit slagveld zal het

bepalen! Vooruit, ten strijde, en denk daarbij aan iedereen die u voorging en na u komt!’ (Tacitus, *Agricola* 30-32)¹

Trefzeker

Men hoeft geen Schotse nationalist te zijn om Calgacus' woorden met een zekere instemming te lezen. Eindelijk eens iemand die geen blad voor de mond neemt en de zaken recht voor zijn raap benoemt: de Romeinen zijn nietsontziende plundersaars en gewelddadige onderdrukkers. Uitbuiters en uitzuigers van vreemde landen en volkeren. En het zijn laffe, slappe decadente figuren.

Dat is minstens een verfrissend ander geluid dan de welbekende lofzangen op Rome uit de antieke literatuur. Veel van Calgacus' kritiek snijdt hout: natuurlijk zijn de Romeinen niet naar Schotland gekomen om de zegenrijke Romeinse cultuur te verspreiden (Tacitus zelf geeft er meermaals blijk van dat 'cultuur brengen' hooguit een gelegenheidsargument is om barbaren feitelijk te laten wennen aan slavernij). Het gaat om economische en militaire belangen van Rome, uiteraard ten koste van de lokale bevolking.

Hoe kan het dat Tacitus voor deze anti-Romeinse sentimenten, die zo gerechtvaardigd lijken, veel plaats inruimt? Een snelle verklaring zou kunnen zijn dat hij het diep in zijn hart ermee eens is. Toch is dat waarschijnlijk te eenvoudig geredeneerd. Een Romeinse senator als Tacitus was rotsvast overtuigd van de Romeinse suprematie en hij stelt nergens in zijn werk principiële politieke vragen over de rechtvaardiging van Romes macht. Zeker had hij twijfels over de organisatie van het Romeinse rijk in zijn eigen dagen, met een absolute keizer aan het hoofd: dat was ver verwijderd van Tacitus' oude, Republikeinse ideaal. Maar gevoelens van haat tegen het hele Romeinse systeem lijken op voorhand uitgesloten.

De verklaring moet dus meer in de context van zijn werk liggen. Wie de speech van Calgacus leest als onderdeel van de hele *Agricola* ziet al snel dat het eigenlijk een traditioneel retorisch element betreft: een veldheersspeech, waarin de leider of generaal zijn troepen aanspoort tot grote strijd. De felle speech van Calgacus is exemplarisch voor het felle verzet dat zijn troepen de volgende dag zullen vertonen in het heetst van de strijd. Bovendien wordt zijn speech gecontrasteerd met een erop volgende tegenspeech van veldheer

Agricola tot zijn Romeinse troepen (*Agricola* 33-34). Daarin worden de Schotten neergezet als lafaards, die eigenlijk al overwonnen zijn en nu in verre bossen schuilen. Het anti-Romeinse sentiment in Calgacus' woorden staat dus niet op zichzelf, maar dient ter typering van de woeste barbaren. Zijn punten worden dan ook nergens weersproken of serieus genomen. Vanuit Romeinse ogen zijn de anti-Romeinse sentimenten weinig meer dan absurd. Het tekent de wildheid van de stam waar ze worden uitgesproken, de Romeinen hoeven het zich niet aan te trekken. Als Calgacus dus trefzeker zegt: 'Waar ze een woestenij aanrichten spreken ze van “vrede”', knikken veel moderne lezers instemmend, maar zullen de Romeinen zelf hooguit misprijzend het hoofd hebben geschud over zoveel barbaarse domheid.²

Traditie

Veldheersspeeches vormen op zichzelf een traditioneel element in vertellende teksten, dat teruggaat tot Homerus' *Ilias* en waarvan ook geschiedschrijvers lang vóór Tacitus graag gebruikmaken. Calgacus' rede mag ook in dat opzicht niet geïsoleerd worden gelezen. Men kan zich trouwens afvragen of Calgacus de woorden ooit echt heeft uitgesproken. Tacitus kan de figuur simpelweg hebben opgevoerd als een vertegenwoordiger van de Schotten en hem vervolgens een passend betoog in de mond hebben gelegd.

Hoe dan ook is de toon van Calgacus' rede opvallend harder dan in de meeste veldheersspeeches. Veelal blijft het in de historiografische traditie bij schilderingen van de eigen huidige of toekomstige ellende en de te verwachten successen, met veel nadruk op zwakte van de vijand en eigen sterkte (zo ongeveer als in Agricola's bovengenoemde, tegenspeech). Vooral het element van cultuurkritiek in de woorden van Calgacus is nogal uitzonderlijk. Toch zijn ook daarvoor parallellen te vinden. Een van de meest relevante is een passage in de *Gallische Oorlog* van Julius Caesar (circa 100-44 v.Chr.), anderhalve eeuw eerder geschreven dan Tacitus' *Agricola*. Op een vergelijkbare plaats in dat werk, namelijk een climax in de oorlogsverikkelingen, last ook Caesar een rede in van een niet-Romeinse tegenstander. Het gaat om een speech van de Galliër

De overgave van Vercingetorix aan Caesar. Schilderij van Roye Lionel Noël (1852-1926) (Musée Crozatier, Le Puy-en-Velay).

Critognatus tijdens het beleg van Alesia in 53 v.Chr. Om zijn stadgenoten te bemoedigen het beleg vol te houden en niet te capituleren houdt hij een speech die Caesar expliciet aankondigt als bijzonder ‘vanwege zijn uitzonderlijke en gruwelijke wreedheid’ (7, 77). Die opmerking is gericht op een suggestie in Critognatus’ speech: hij zegt dat de strijdbare mannen zo lang mogelijk moeten zien te overleven door het eten van mensenvlees. Meer bepaald het vlees van oudere stamgenoten, die niet meer kunnen vechten. Broedermoord en kannibalisme dus. Barbaarser kan het niet, lijkt de gedachte.

En juist in deze context geeft Critognatus ook lucht aan anti-Romeinse sentimenten die doen denken aan die van de latere Calgacus.

‘Want laten we wel wezen, waarin lijkt deze oorlog eigenlijk op die van toen? De Cimbren hebben Gallië verwoest en grote ellende gebracht, maar uiteindelijk gingen ze wel weg uit ons gebied, op zoek naar ander land. Ze hebben ons onze rechten en wetten, onze akkers, onze vrijheid laten houden. Maar de Romeinen! Die zoeken maar één ding, willen maar één ding: als ze mensen kennen die roemrijk en machtig in de oorlog zijn, willen ze uit pure jaloezie zich in hún land en in hún steden nestelen en hun voor altijd de slavernij opleggen. Voor geen enkel ander doel hebben ze hun oorlogen gevoerd. En als jullie niet weten wat zich afspeelt in landen ver hiervandaan, kijk dan maar eens naar het deel van Gallië in onze buurt. Dat is tot provincie gemaakt, met veranderde rechten en wetten, onderworpen aan Romeinse

bijlen. Zo zucht het onder eeuwigdurende slavernij!’ (Caesar, *Oorlog in Gallië* 7,77)

Het is *grosso modo* hetzelfde geluid over Rome: hebzucht, uitbuiting, wreedheid. En ook hier geldt: het barbaarse oordeel is volgens veel moderne lezers correct of minstens ten dele gerechtvaardigd, maar de antieke auteur gebruikt het puur als motief om de karakters te tekenen en zo stemming te maken tégen de barbaren. Grote woeste barbaar, brute domme taal. Ook Caesar gaat met geen woord in op de kern van de kritiek, het lijkt voor hem simpelweg niet iets om serieus over na te denken.³

Anders gezegd: de schijnbare Rome-kritiek bij monde van wilde barbaren is niet meer dan een van de vele literaire motieven die een Romeinse geschiedschrijver ten dienste staan. Binnen het traditionele element van de veldheerspeech wordt het een soort mini-traditie. Zo worden barbaarse tegenstanders zelfs met hun ogenschijnlijke ‘kritiek op Rome’ uiteindelijk door de auteurs ingezet voor de zaak van Rome. Waarmee ze in zekere zin een tweede keer worden overwonnen. Met hun eigen woorden.

Literatuur

Benjamin H. Isaac, *The invention of racism in classical antiquity* (Princeton 2004).

Fik Meijer, *Macht zonder grenzen. Rome en zijn imperium* (Amsterdam 2005).

Robert Nouwen, *Caesar in Gallië* (Leuven 2003).

Tacitus, *Agricola*, edited by A.J. Woodman with contributions from C.S. Kraus (Cambridge 2014).

Noten

1. De vertalingen zijn ontleend aan: Tacitus, *Het leven van Agricola*, vertaling Vincent Hunink (Amsterdam 2016) en Caesar, *Oorlog in Gallië* (...), vertaald door Vincent Hunink (Amsterdam 1997 en later [9de, herziene druk in voorbereiding]). Voor de Calgacus-speech zie ook het nieuwe commentaar van A.J. Woodman: Tacitus, *Agricola* (edited by A.J. Woodman, Oxford 2014).
2. Tacitus zou het motief van ‘Rome-kritiek door barbaren’ nog herhaaldelijk toepassen in zijn latere werk. Bijvoorbeeld in de opruiende, anti-Romeinse rede over

Het standbeeld van Vercingetorix in d'Alise-Saint-Reine (Alesia).

3. Naast de Caesar-passage is vooral een tekst te noemen bij Sallustius: zie de brief van Mithridates in *Historiën* 4, 69 (vooral 5, 15 en 17-18).